

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

OCHIL ROZIQOV, MELS MAHMUDOV
BAHTIYOR ADIZOV, ALIJON HAMROYEV

ONA TILI DIDAKTIKASI

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan (Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish (5141600), filologiya (5220100), pedagogika institutlarining ona tili va adabiyoti (5141300) — bakalavriat tal'im yo'nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2005

Ushbu darslikda ona tili didaktikasining tamoyillari xususida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, ona tili ta'limi metodlari, ona tili ta'limining o'ziga xos xususiyatlari, lingvistik mashq va ularning tiplari, ona tilidan dars tiplari, ta'lim texnologiyasi, ta'limni optimallashtirish, shuningdek, ona tilini ta'lim etaloni vositasida loyihalash kabi masalalari o'z ifodasini topgan.

Mazkur darslik talabalar, magistrant, aspirant va tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

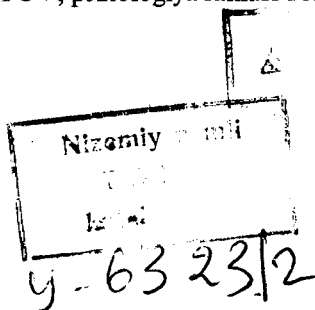
Mas'ul muharrir:

O.T.SAFAROV, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

H.G'NE'MATOV, filologiya fanlari doktori, professor

SH.R.BAROTOV, psixologiya fanlari doktori

ISBN 5-633-01820-6

© O.R.Roziqov, M.H.Mahmudov; B.R. Adizov, A.R.Hamroyev
«Ona tili didaktikasi» «Yangi asr avlodi», 2005 yil.

*Mustaqillik tufayli o'zbekni olam tanidi.
Istiqlolning ilk shabadasi
ufura boshlagan ayyom —
Mustaqillik kuniga bag'ishlaymiz.*

SO'ZBOSHI

Hurmatli kitobxon! Fikrlashni o'zaro egizak ikki atamani muqoyasa qilishdan boshlaymiz: ona tili metodikasi va ona tili didaktikasi. Ona tili metodikasi pedagogik fan bo'lib, uning maqsad, vazifalarini oliy o'quv yurtlarida o'qib yurgan talabalik yillarida o'rgangansiz. Binobarin, «ona tili metodikasi» atamasi ham, shu atama asosida idrok va tasavvur qilinadigan o'quv kursi ham sizga tanish. Shu bilan birga yaxshi bilasizki, maktablarda o'rganiladigan har bir o'quv predmetining o'z metodikasi mavjud. Matematikani o'qitish masalalarini matematika metodikasi o'rgansa, fizika ta'limini tashkil etish muammolari bilan fizika metodikasi shug'ullanadi. Barcha metodik fanlarga o'xshab, ona tili metodikasi ham ona tili o'qitishning mazmuni, maqsadi, tamoyillari, metodlari, tashkiliy shakllarini o'rganadi; ona tili didaktikasi ham maktablarda ona tili o'qitishning mazmuni, maqsadi, vositalari, tashkiliy shakllari kabi hodisalarni o'rganadi. Shunday bo'lgach, «ona tili metodikasi» bilan yonma-yon «ona tili didaktikasi» atamasini ishlatishga, shu atama bo'yicha tasavvur qilinadigan fanga ehtiyoj bormi, degan savolning tug'ilishi tabiiy. Savolga javobni ona tili metodikasi fanining o'zidan izlaymiz.

Ona tili metodikasi to'lig'icha XX asr mobaynida shakllanib, rivojlangan fandir. Uning rivojlanib, fan shaklini olishida rus tili metodikasining ta'siri katta bo'ldi. Natijada, rus milliy maktablarida rus tili o'qitish metodikasiga o'xshatish yo'li bilan asoslangan ona tili metodikasi fani hozirgi shakl-shamoyilini oldi. Rus tili metodikasi bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarga o'xshatish yo'li bilan ona tili metodikasi sohasida ilmiy izlanishlar olib borildi. Bularning natijasi o'laroq, rus tili va ona tili metodikasi sohalarida dublet ko'rinishdagi ilmiy ishlar ko'payib ketdi. Bir nechta misol keltiramiz: «Словарная работа учащихся на уроках русского языка» va «Ona tili darslarida lug'at ustida ishlash»; «Самостоятельная работа учащихся на уроках русского языка» va «Ona tili darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlari»; «Развитие речи учащихся при изучении имени «Существительного» в начальных классах» va «Boshlang'ich sinflarda «Ot» so'z turkumini o'qitishda o'quvchilarning nutqini o'stirish» va sh.k. Rus va ona tili metodikasi sohasida aynan olingan mavzularda ketma-ket yozilgan ilmiy tadqiqot ishlari shunchalik ko'pki, ular kishini ona tili metodikasini o'zbek maktabi dalillari bilan boyitilgan rus tili metodikasining tarjimasi sifatida qarash fikriga olib keladi. Bunday fikrlash uchun qat'iy asoslarimiz bor: o'zbek tilshunosligining rus tilshunosligi izidan borishiga o'xshab, ona tili metodikasi zimmasiga ham rus tili metodikasida muhokama qilinayotgan muammolar doirasidan chiqmaslik majburiyati yuklatilgan edi. Bu oxir-oqibatda, ona tili metodikasining tarjima darajasida qolib ketishiga sabab bo'ldi, bu birinchidan. Ikkinchidan, o'tgan asrning 20-yillaridan boshlab ona tili metodikasi o'z tarixiy o'zanidan tashqarida rivojlana boshladi. Maktab, masjidlarda domulla va imomlar dars berishgan bo'lsa, qiz bolalarning o'qish va tarbiyasi bilan otinibi (Toshkentda), bibixalifa (Buxoroda), eltabibi (Xivada)lar mashg'ul bo'lishgan. Biroq bunday pedagogik tajriba «o'limga» mahkum etildi. Shu va boshqa

sabablarga ko'ra, ona tili metodikasi o'z asosidan ajraldi. Buyuk o'zbek mutafakkiri Abu Rayhon Beruniyning fikricha, «Asosi bo'lmagan fandan voz kechsa ham bo'ladi»¹.

Maktab ona tili ta'limini o'z tarixiy o'zanida tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish, til ta'limining samaradorligini mo'ljallab tamoman yangi yo'l — ona tili didaktikasini asoslashni ko'zladik. Siz, hurmatli kitobxon, ona tili metodikasi fanini, uning tadqiqot predmeti, vazifalari, ta'limni tashkil etish shakllarini yaxshi bilasiz. Biz sizga ona tili metodikasi bilan yonma-yon, parallel o'rganiladigan ona tili didaktikasi fanini taklif qilyapmiz. Ona tili didaktikasi qator afzalliklari bilan ona tili metodikasidan farq qiladi. Bu tafovutlar quyidagilar:

— maktablarda ona tili o'qitish tajribasini pedagogik, psixologik umumlashmalar darajasiga ko'tarish;

— til o'qitish tajribasining pragmatik yo'nalishini — amaliy muammolarni tanlash va bajarish jarayonida o'quvchining o'z intilishlari, xatti-harakatlari ustuvorligini ta'minlash;

— bolalarning o'quv-biluv faoliyatini ta'lim jarayoni subyekti sifatida sharhlash;

— ona tilidan o'tkaziladigan mashg'ulotlarni tilni o'zlashtirishning tabiiy laboratoriyasi sifatida qarashni asoslashdan iborat.

Ushbu kitobda ona tili didaktikasi xususida fikr yuritildi. Unda maktabda ona tili o'qitishning qator muammolariga yangicha yondashildi. Ona tili didaktikasiga oid asosiy kategoriyalar tavsifi, o'zbek tilshunosligi fani maktab ona tili predmeti va ona tili darsliklari, ona tilidan ma'lumot va ta'lim mazmuni, ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlari va tamoyillari, maktablarda lingvistik mashqlarning mohiyati, qurilishi, tiplari, ta'lim etaloni vositasida ona tili ta'limini loyihalash kabilar shu xildagi muammolar sirasiga kiradi.

¹ Beruniy Abu Rayhon. Hikmatlar. —T.: «Yosh gvardiya», 1973. 20-bet.